

Формування здоров'язбережувальної компетентності майбутніх учителів початкової школи в умовах освітніх ризиків

Наталія Наumenко,
Андрій Козлов

В світлі глобальних змін, що відбуваються в світі на сучасному етапі його розвитку, українське суспільство зіштовхнулося з новими викликами, що вплинули на всі сфери життєдіяльності людини, зокрема: політичну, економічну, правову, громадянську, соціальну, здоров'язбережувальну та освітню. У цих умовах виникає необхідність реформування шкільної освіти, яка б відповідала сучасним викликам. Міністерство освіти і науки України реалізувало програму «Нової української школи» (НУШ) як ключову освітню реформу, що відображає в собі концептуальне розуміння освітніх змін [2]. Закон України «Про освіту» серед основних освітніх завдань пріоритетним вбачає формування всебічно розвиненої особистості засобами національно-патріотичного, правового, громадянського, екологічного, валеологічного виховання; створення безпечного освітнього середовища, що передбачає наявність умов, які унеможливають загрозу здоров'ю і життю учнів, зменшують негативний вплив навколишнього середовища на розвиток і становлення особистості [9]. Необхідність створення сприятливого освітнього середовища пов'язана із високим рівнем захворюваності підростаючого покоління не лише через поширення нових видів небезпек, зокрема екологічних, соціальних, фізичних, інформаційних, політичних і військових, але й через посилення впливу біологічних, соціальних та антропогенних факторів довкілля на людину. Освіта

покликана задовольняти ці потреби, а тому рівень професійної підготовки майбутніх учителів має відповідати викликам сьогодення.

Серед пріоритетів соціальної політики України, що визначені у нормативно-правових документах української держави — Конституції України, Законі «Про освіту», Законі «Про середню освіту», Державній доктрині розвитку освіти України у ХХІ ст. тощо — є збереження і зміцнення здоров'я підростаючого покоління. Всесвітня організація охорони здоров'я вказує, що основним правом будь-якої людини, незалежно від віри, статі, політичних переконань, соціально-економічного стану, є досягнення найвищого рівня здоров'я.

Молодший шкільний вік в онтогенезі є етапом, коли у дитини закладаються основи для становлення і розвитку свідомого і ціннісного ставлення до себе, свого життя і здоров'я, навколишнього середовища, формування свідомої соціальної поведінки та розуміння її мотивів. Такі особливості висувають вимоги до підготовки нової генерації учителів початкової школи.

Впровадження компетентнісного підходу в освіті є одним із ключових кроків у вирішенні питань здоров'язбереження учнів, що відображено у змісті Державного стандарту початкової освіти [8]. Концептуальні засади Нової української школи, що наразі активно впроваджуються в освітній процес початко-

вої ланки освіти, визначають акцент у навчальних програмах молодшої школи на формуванні ключових компетентностей учнів, серед яких вагоме місце займає здоров'язбережувальна компетентність.

Відповідно до Професійного стандарту вчителя початкових класів [8], виконуючи трудову функцію щодо участі в організації безпечного та здорового освітнього середовища, майбутній учитель молодшої школи має бути здатним організовувати безпечне освітнє середовище, використовувати здоров'язбережувальні технології під час освітнього процесу; проводити профілактичні і просвітницькі заходи з безпеки життєдіяльності, гігієни та санітарії з усіма учасниками освітнього процесу; формувати культуру здоров'я та безпеки у молодших школярів, створювати умови для збереження і зміцнення фізичного, психічного, соціального і духовного здоров'я учнів, що, в свою чергу, передбачає володіння вчителем молодшої школи здоров'язбережувальною компетентністю.

Враховуючи концептуальні засади організації безпечного освітнього простору та виклики сьогодення, можемо стверджувати, що важливим є висвітлення теоретико-методичних підходів до формування здоров'язбережувальної компетентності майбутніх учителів початкової школи.

Аналіз психолого-педагогічних досліджень в контексті проблеми формування здоров'язбережувальної компетентності як складової професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи підтвердив значний інтерес науковців до зазначеного питання.

Проблему формування здоров'язбережувальних компетентностей в процесі професійної підготовки майбутніх учителів окреслили у своїх працях Т. Андрющенко, І. Аносов, О. Антонова, Н. Баша-вець, Т. Бережна, В. Бобрицька, Ю. Бойчук, Т. Бойко, Т. Бойченко, О. Ващенко, Д. Воронін, О. Іонова, Ю. Лук'янова, Г. Корінна, Н. Кравчук, О. Лукашенко,

Л. Малишева, А. Петров, Г. Чайковська тощо.

Г. Чайковська зазначає, що майбутній учитель початкової школи повинен не тільки мати ґрунтовні знання у сфері професійної діяльності, але й бути здатним встановлювати рівновагу між задоволенням потреби учнів в безпечному і здоровому середовищі і захистом їхніх інтересів щодо задоволення особистісних потреб без шкоди для оточення [11].

А. Петров здоров'язбережувальну компетентність майбутніх учителів, розглядає як «...систему професійних умінь, готовності і мотивації до здійснення здоров'язбережувальної діяльності на основі професійного застосування здоров'язбережувальних технологій» [7]. Науковець наголошує на тому, що здоров'язбережувальна компетентність учителів включає в себе знання здоров'язбережувальних технологій та вміння їх практично застосовувати в освітньому процесі школи. На думку дослідника, для ефективного впровадження ідей зміцнення здоров'я учнів в освітню практику, вчитель має приймати індивідуальність учня та розуміти його особливості; усвідомлювати власні почуття та життєвий досвід з позиції проблем здоров'язбереження; розуміти значення педагогіки здоров'я, що ставить на меті не тільки досягнення навчальних цілей, але й розвиток учнів на основі здоров'язбереження.

Д. Воронін сформованість здоров'язбережувальної компетентності вчителя вбачає не лише в оволодінні ним медичними і валеологічними знаннями, але і в спрямованості мислення педагога на збереження і зміцнення всіх складових здоров'я, застосуванні на практиці знань методик зміцнення здоров'я і профілактики захворювань [1].

На думку О. Антонової, здоров'язбережувальна компетентність вчителя початкової школи передбачає здатність організовувати навчальну діяльність учнів без шкоди їхньому здоров'ю, застосовуючи професійні знання та особис-

тісні якості задля втілення педагогічних ідей відповідно до викликів сьогодення, та сприяти досягненню позитивних результатів освітньої діяльності учнів [6]. До основних професійних якостей вчителя в контексті вирішення питань здоров'язбереження науковець відносить високий рівень педагогічної культури і культури здоров'я, знання особливостей психофізичного розвитку молодших школярів, здатність до пізнання і розуміння інших людей, володіння особливостями використання в професійній діяльності здоров'язбережувальних технологій та прогнозування результатів такої діяльності.

Л. Малишева, аналізуючи підходи до визначення здоров'язбережувальної компетентності майбутніх учителів початкової школи, виділяє три основні аспекти: філософський як інтегральний показник загальної культури вчителя і соціальної політики держави; медико-біологічний як прояв гігієнічної поведінки, що базується на розумінні санітарно-гігієнічних норм; психолого-педагогічний як система цінностей, мотивів та поведінки в процесі життєдіяльності людини [4, с.55].

Глушною є думка І. Зимньої про те, що здоров'язбережувальна компетентність учителя є самостійною одиницею і включає в себе знання щодо здорового способу життя, руйнівного впливу на організм людини шкідливих звичок, дотримання правил особистої гігієни та побуту, знання фізичної культури, відповідальність за вибір способу життя, готовність застосовувати досвід і знання в процесі життєдіяльності, визнання цінності здоров'я, регулювання психосоматичного та емоційного стану здоров'я [4, с. 55].

Описуючи компетентнісний підхід у сучасній освіті, О. Овчарук з колективом науковців здоров'язбережувальну компетентність характеризують як особистісну властивість, що спрямована на збереження всіх складових здоров'я, — фізичну, психічну, соціальну і духовну [3, с. 87–89]. Однак дослідники в межах цієї компетент-

ності розглядають життєві навички, які, на їхню думку, також є компетентностями, що сприяють здоровому способу життя. До життєвих навичок, що сприяють фізичному здоров'ю, науковці відносять навички раціонального харчування, навички рухової активності, санітарно-гігієнічні навички, режим праці та відпочинку. Соціальне здоров'я досягається за рахунок набуття навичок ефективного спілкування, володіння невербальною мовою, адекватної реакції на критику, емпатії, навичок розв'язування конфліктів, навичок поведінки в умовах загроз і ризиків, навичок спільної діяльності. Життєвими навичками, що, на переконання дослідників, сприяють зміцненню психічного і духовного здоров'я, є самоусвідомлення і самооцінка, навички прийняття рішень і вміння діяти у ситуаціях невизначеності, навички визначення цілей, самооцінки, мотивація успіху [3, с. 87–89]

Аналіз психолого-педагогічної наукової літератури дозволив визначити, що здоров'язбережувальна компетентність майбутніх учителів початкової школи являє собою інтегроване поєднання професійних знань, умінь і навичок, системи цінностей, мотивів, переконань і особистісних якостей, що дозволяють педагогу усвідомлено будувати та реалізовувати власну здоров'язбережувальну траєкторію та вирішувати завдання здоров'язбереження в освітньому процесі, застосовуючи здоров'язбережувальні технології.

Як бачимо, наукові розвідки засвідчують необхідність формування у майбутніх учителів початкової школи здоров'язбережувальної компетентності. Проте, на сьогодні недостатньо досліджень щодо її формування в умовах сучасних освітніх ризиків, що й зумовило актуальність представленого дослідження.

Метою дослідження є висвітлення особливостей формування здоров'язбережувальної компетентності у майбутніх учителів початкової школи в процесі професійної підготовки в умовах сучасних освітніх ризиків.

Перебудова сучасної системи освіти в Україні, особливо в початковій школі, ставить перед собою нові вимоги до створення освітнього середовища, що розглядається як динамічна система, здатна адаптуватися до змін у суспільстві та створювати умови для гармонійного розвитку кожної особистості. У контексті поточних подій, таких як військова агресія російської федерації, епідемії, техногенні катастрофи та інше, постають рекомендації щодо формування оптимального освітнього середовища, де ключовими аспектами є психологічне благополуччя та безпека всіх суб'єктів освітньої діяльності. Законом України «Про освіту» визначено поняття «безпечного освітнього середовища» як «сукупність умов у закладі освіти, що виключають можливість заподіяння учасникам освітнього процесу фізичної, матеріальної та/або моральної шкоди» [9].

Учасні трансформаційні зміни в суспільному житті, що супроводжуються високим числом та інтенсивністю загроз і небезпек, змусили людство переглянути питання безпеки. Особливо критичним стає питання забезпечення безпеки дітей, оскільки вони являють собою найвразливішу вікову групу. Діти виступають як суб'єкти, так і об'єкти системної дискримінації, яка посилюється в умовах збройних конфліктів. Така ситуація негативно позначається на функціонуванні родин загалом, впливаючи на здатність задоволення основних потреб дітей, їхній психофізичний розвиток і психологічний стан. Важливо підкреслити, що відповідно до міжнародних стандартів і практики застосування військової сили виокремлюється особлива вразливість жінок і дітей як у період конфлікту, так і після його завершення [12, 10].

Роль освіти у забезпеченні безпеки життєдіяльності підростаючого покоління полягає у підготовці його до активної участі в мінливому суспільстві без загрози для власного життя і здоров'я. Освітні ризики, що пов'язані з можливістю виникнення негативних і небажаних наслідків у

діяльності учасників освітнього процесу, потребують насамперед усвідомлення системи освіти як ключового соціального інституту, відповідального за становлення і розвиток молодого покоління. Ця система тісно взаємопов'язана з усіма сферами життєдіяльності людини та може створювати певні ризики для забезпечення здоров'я, благополуччя, соціальних свобод, охорони навколишнього середовища.

Медико-психолого-педагогічна практика підтверджує, що значна кількість учнів у процесі навчання стикаються з хронічною втомою, що може призвести до нервово-психічного виснаження. Дослідження вчених демонструють, що помилки в педагогіці або неправильні методи навчання негативно позначаються на психічному благополуччі дітей, спричиняючи невротичні розлади. Це, своєю чергою, знижує пізнавальну активність і мотивацію учнів до навчальної діяльності, призводить до нестабільності емоційної сфери, підвищеного рівня тривожності та недостатньо сформованих навичок спілкування [5].

Наукові розвідки з питання здоров'я-збереження підростаючого покоління дозволили виокремити освітні ризики, що негативно позначаються на стані здоров'я дітей, зокрема: стресова ситуація в країні і педагогічна тактика вчителів; інтенсивність освітньої діяльності; невідповідність педагогічних технологій навчання віковим і функціональним можливостям учнів; раннє залучення дітей до навчання; недотримання елементарних фізіологічних і гігієнічних норм до організації освітнього процесу; професійна невідповідність педагогів та батьків до здоров'язберезувальної діяльності; недоліки у застосуванні засобів фізичного виховання; недосконала система оцінювання навчальних досягнень учнів, авторитарність у стилі спілкування між педагогами та учнями молодшої школи тощо.

Ще більшої актуальності проблема формування здоров'язберезувальної компетентності майбутніх учителів почат-

кової школи набуває в умовах появи найновіших освітніх ризиків, спричинених військовою агресією росії проти України, зокрема: довготривале дистанційне навчання, міграція великих груп населення, депресивний стан як здобувачів освіти, так і вчителів, знищення закладів освіти, погіршення фізкультурної інфраструктури тощо. Вирішення завдання ускладнюється й тим, що здобувачі освіти опинилися в кардинально різних умовах: перебування в прифронтових містах сходу, окупованих населених пунктах півдня, відносно безпечних тилових містах України або надійних європейських країнах.

Безперечно, зазначені чинники освітніх ризиків становлять небезпеку для дітей молодшого шкільного віку через свій безперервний, довгостроковий і систематичний вплив. Унаслідок такого впливу в дітей може виникнути хронічне відчуття страху та невпевненості, психічні розлади, стійке стомлення, неврози. Крім того, діти стають більш схильними до хронічних захворювань, їхня соціально-психологічна адаптація може сповільнитися. Такі наслідки можуть мати серйозний вплив на загальне благополуччя і розвиток дітей у навчальному середовищі.

З огляду на це, важливим є вживання заходів для пом'якшення цих ризиків і забезпечення сприятливих умов для зміцнення здоров'я та навчання дітей. Тому в процесі професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи пріоритетним завданням є формування їхньої здоров'язбережувальної компетентності в умовах освітніх ризиків. Для вирішення цього питання необхідним є перегляд методологічних підходів до фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи, оновлення змісту освітніх компонентів у навчальних планах і програмах, впровадження методик і технологій, що сприяють формуванню у майбутніх учителів здоров'язбережувального мислення та набуттю ними професійних знань, умінь і навичок, що сприятимуть ефективній організації здоров'язбережувального освітнього середовища початкової школи.

Одним із прикладів реалізації зазначених завдань є досвід оновлення змісту та організації практичних занять нормативної дисципліни «Фізичне виховання з методикою навчання» для здобувачів освіти 4-го курсу першого (бакалаврського) рівня факультету початкового навчання ХНПУ ім. Г.С. Сковороди в умовах дистанційного навчання під час війни, що спрямоване на ефективність формування здоров'язбережувальної компетентності майбутніх вчителів початкової школи в умовах сучасних освітніх ризиків. Кафедрою теорії, методики і практики фізичного виховання були розроблені рекомендації щодо професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи завдяки оновленню змісту завдань в межах навчальної дисципліни.

Практична підготовка майбутніх вчителів початкової школи в межах дисципліни включає розробку руханок з елементами привітань для ранкової зустрічі; розробку комплексу рухливих ігор на відкритому майданчику під час години здоров'я у групі подовженого дня; розробку фізкультхвилинок для уроку англійської мови з іншомовним супроводом; розробку рухової перерви на основі рухливих ігор у приміщенні з використанням речитативів українською мовою; створення комплексів гімнастики до уроків з включенням реабілітаційних вправ для дітей з особливими освітніми потребами; аналіз ситуацій (кейсів) для визначення шляхів вирішення можливих конфліктів, що виникають під час організації та проведення фізкультурних заходів тощо.

Під час підготовки творчих завдань увага здобувачів освіти акцентується на врахуванні особливостей організації безпечного освітнього середовища в початковій школі. Так, під час добору різних видів фізичних навантажень необхідно не лише враховувати уподобання учасників освітнього процесу, а й безпекові умови і наявність вільного місця для руху. Наприклад, присідання, дихальні вправи, йога або вправи на розслаблення можуть допомогти відволікти-

ся від стресової ситуації в укритті під час повітряної тривоги. Важливо диференціювати фізичні вправи. Фізична активність має приносити задоволення учню, тому, якщо він не любить, наприклад, біг чи заняття на тренажерах, можна обрати йогу, рухливі ігри або плавання. Вчитель початкових класів має допомогти дітям доєднатися до кола однодумців або створити таке коло, що буде додатковим елементом системи здоров'язбереження.

Під час вивчення навчальної дисципліни майбутні вчителі початкової школи опановують основами деяких оздоровчих систем, що можуть бути використані для покращення фізичного та психологічного стану здобувачів освіти: ментальний фітнес — методика оздоровчого тренування, заснована на ідеї нерозривного зв'язку тіла і свідомості, та включає в себе системи «пілатес», «цигун», «йога», «каланетика» тощо; практика глибокого та свідомого дихання з елементами медитації, що може допомогти знизити рівень стресу, покращити психічну ясність, самосвідомість. Регулярне використання цих методик позитивно впливає на психоемоційний фон, розвиває дисциплінованість, цілеспрямованість, нервова система стає більш міцною, легше адаптується до умов війни та дистанційного навчання.

Глід зауважити, що в сучасних умовах заклад освіти та вчитель початкової школи не мають достатньо можливостей самостійно вирішити всі питання здоров'язбереження учнів. Співпраця сім'ї та школи, за умов ефективно організації, може стати суттєвим важелем активізації залучення учнів до цього процесу. Серед основних форм просвітницької діяльності слід застосовувати виступи вчителя фізичної культури на батьківських зборах; оздоровчі семінари, майстер-класи, круглі столи, бесіди, доповіді, батьківські конференції, націлені на демонстрацію існуючих практик здоров'язбереження; проведення відкритих дистанційних уроків фізичної культури, основ здоров'я, під час яких батьки зможуть спостерігати за своїми

дітьми безпосередньо в процесі занять фізичними вправами.

Важливими в процесі формування здоров'язбережувальної компетентності майбутніх учителів початкової школи є також навички ефективного спілкування, що можуть формуватися через налагодження комунікації з батьками учнів через застосування сучасних цифрових технологій, зокрема: створення окремих телеграм-каналів або вайбер-чатів для обговорення питань здоров'язбереження учнів, в яких може надаватися інформація про оф-лайн фізкультурні заходи у класі та школі; он-лайн та оф-лайн фізкультурно-спортивні заходи місцевої громади; познавчальні заходи, на кшталт набору дітей до спортивних секцій; консультація про наявність і варіанти користування спортивними та тренажерними майданчиками; турпоходи вихідного дня у безпечні паркові зони тощо.

В процесі вивчення навчальної дисципліни майбутній вчитель має також оволодіти технологіями організації позакласних занять з батьками, фізкультурно-оздоровчих заходів: «Веселі старты», «Мама, тато, я — спортивна сім'я», «Дні здоров'я», «Школа сприяння здоров'я», спортивні вечори. Такі заходи потрібно організовувати з врахуванням безпекових умов, зокрема: забезпечення бомбосховищем, мінна безпека тощо.

Отже, умови та можливості для фізичного виховання дітей у школі й родині різні, відповідно, нарізно можуть бути вирішені завдання освітнього та оздоровчого характеру. Завдання вчителя формувати в учнів оздоровчо-гартувальні навички, правильну поставу та гігієнічні навички, формувати культуру здоров'я, що безпосередньо сприятиме формуванню психологічної усвідомленої установки учнів на власне здоров'язбереження.

Формування здоров'язбережувальної компетентності в процесі професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи набуває значення в умовах сучасних освітніх ризиків з урахуванням

специфічних рис багатоаспектної категорії здоров'я. Згідно з цим, формування здоров'язбережувальної компетентності майбутніх учителів є цілеспрямованим процесом засвоєння системи знань, умінь і навичок, пов'язаних з організацією здорового способу життя.

Література:

1. Воронін Д. Є. Здоров'язберігаюча компетентність студента в соціально-педагогічному аспекті // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. 2006. № 2. С. 25–28.
2. Гриневич Л. Концептуальні ідеї реформи «Нова українська школа» у світі української педагогічної думки // Укр. пед. журнал. 2022. № 4. С. 98–111.
3. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / Н. М. Бібік та ін. ; за заг. ред. О. В. Овчарук. Київ : К.І.С, 2004. 112 с.
4. Малишева Л. С. Формування здоров'язбережувальної компетентності майбутніх учителів початкової школи в освітньому середовищі педагогічного коледжу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 — теорія та методика проф. освіти / Сум. держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка. Одеса, 2018. 296 с.
5. Навчання здорового способу життя на засадах розвитку навичок через систему шкільної освіти: оцінка ситуації : навч.-метод. посіб. Київ : ДІПСМ, 2004. 256 с.
6. Осадченко Т. Структурні компоненти здоров'язбережувальної компе-

тенції майбутнього вчителя початкової школи // Наук. записки Кіровоград. держ. пед. ун-ту ім. В. Винниченка : зб. наук. пр. Кіровоград : КДПУ, 2016. Вип. 147. С. 261–264. (Сер.: Пед. науки).

7. Петров А. О. Формування здоров'язбережувальної компетентності майбутніх учителів фізичної культури в процесі професійної підготовки // Наук. записки Ніжин. держ. ун-ту ім. Миколи Гоголя : зб. наук. пр. Ніжин : НГУ, 2014. № 1. С. 203–207. (Сер.: Психол.-пед. науки).

8. Про затвердження Державного стандарту початкової освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 21 лют. 2018 р. № 87. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text>

9. Про освіту : Закон України від 5 верес. 2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

10. Турченко О. Г. Право дитини на безпеку під час збройного конфлікту // Політичне життя. 2019. № 2. С. 6–14.

11. Чайковська Г. Формування компетентностей сталого розвитку в процесі фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи // Наук. записки Терноп. нац. пед. ун-ту імені Володимира Гнатюка : зб. наук. пр. Тернопіль : Гельветика, 2022. № 1. С. 72–80. (Сер.: Педагогіка).

12. General recommendation № 30 on women in conflict prevention, conflict and post conflict situations to CEDAW. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women. URL: <http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/CEDAW/GComments/CEDAW.C.CG.30.pdf>

25.01.2024

Відомості про авторів

Науменко Наталія Вікторівна — кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри здоров'я людини, реабілітології і спеціальної психології; Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, Харків, Україна; email: naumenkonv.77@gmail.com; ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-0658-1769>; Google Scholar.

Козлов Андрій Валерійович — старший викладач кафедри теорії, методики і практики фізичного виховання; Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, Харків, Україна; email: kozlovandrij71@gmail.com; ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5594-2132>; Google Scholar.